

Egy filmforgatás naplótöredékei

Moszkva, 1989. április 9.

Grúz kollégáinkkal még januárban, Budapesten sok bor és tósztt mellett elhatároztuk, hogy német–magyar–grúz koprodukcióban filmet készítsünk a volgai németekről, erről a sokat szenvedett kis népről, amelyet Sztálin 1941-ben elűzött hazájából.

Várakozással és optimizmussal tele indultunk Tbiliszi-be a szerződéskötésre. Moszkvában a Seremetyevo repülőtérrel az egész városon át kell mennünk, hogy a Domogyedovo repülőtérre a tbiliszi járatot elérjük. Barátaink korábban figyelmeztettek: „Nagyon vigyázzatok! Moszkva megváltozott. Már az első taxival könnyen az alvilágba kerülhettek.”

Egy fiatal, szimpatikus taxisofőr megígéri, hogy hetven rubelért – kétheti átlagkereset – elvisz minket a domogyedovói repülőtérre. Hamarosan észrevesszük, hogy nem a város fele haladunk. A sofőr betér egy nyírfaterdőbe, majd az erdő közepén hirtelen megáll. Legnagyobb meglepetésünkre közli, hogy azonnal fizessünk neki hetven dollárt. Hetven dollárt? Mi hetven rubelben állapodtunk meg! A sofőr azonban hajthatatlan: hetven dollár, vagy szálljunk ki azonnal. Egy tapodtat sem mozdul. Idegesen figyeljük az óránkat: ha ez így megy tovább, lekéssük a tbiliszi járatot. Hirtelen autófékezést hallunk. Közvetlen mellénk parkol egy rendőrautó. A rendőrök rutinosan igazoltatják a sofőrt. Szemmel láthatóan nem ez az első eset, hogy külföldieket szállító taxit ellenőriznek. Megkönnyebbülten utazunk tovább Domogyedovo fele. A repülőtérre, mint egy éjszakai menekültábrában, emberek százai várakoznak, hogy Ázsiába repülhessenek. A külföldiek fogadására és megfigyelésére működtetett, jól szervezett Inturiszt hivatalnoknője áttör a tömegen, és kikísér bennünket a géphez. Rajtunk kívül csak két magyar utas utazik mint „külföldi”.

Tbiliszi, 1989. április 9.

A gép leszáll a néhány lámpával gyéren megvilágított repülőtérre. Senki sem vár minket. Érthetetlen. A két magyar utas felajánlja, hogy bevisznek autójukkal a városba. Lassan haladunk a koromsötét utcákon. Az autó alig tudja kikerülni a tornyokba felhalmozott autógumikat. Egy tank zárja el előttünk az utat. Ellenőrző pont, meg kell

állnunk. Szovjet katonák igazoltatnak. Kérdéseket tesznek fel, amiket nem értünk. Rájövünk, hogy rendkívüli kijárási tilalom van. A kísérteties éjszakai utazás az 56-os forradalomra emlékeztet. Még nem tudjuk, hogy ezen az estén milyen tragédiát éltek át a grúzok. A karhatalom emberei viharásokkal agyonverték tizenkilenc lányt és két fiút, akik néhány órával ezelőtt tűntettek. Egyik sem volt még tizennyolc éves.

Tbiliszi, 1989. április 10.

Gyászol a város... Az utcákon síró asszonyok... Virágokat visznek, gyertyákat gyújtanak a Pártház épülete előtt, ahol fiaikat és lányukat tegnap este megölték. Az úttesten még ott vannak a friss vérnyomok. Anyák keresik kétségbeesve eltűnt gyerekeiket. Végre megtaláljuk grúz barátainkat. Alig hisznek a szemüknek: hogy tudtunk a külföldiek elöl lezárt városba bejutni. A főteret még mindig katonai kocsik és tankok torlaszolja el. Barna¹ videófelvételt készít a gyászolókról. Hirtelen megragadja két orosz katona, és a rendőrautó fele vonszolja. Barna angolul védi magát. Kiabál. Próbál ellenállni a katonáknak, miközben gesztikulálva hivatkozik az emberi jogokra. A rendőrök most egy privát autóra akarják tuszkolni. Izgatottan, félelemmel tele figyeljük a járdáról Imrével² és grúz kollégánkkal, aki visszafog bennünket: „Nem szabad beavatkozni, tanúkra lesz szükség.” Barna nemzetközi botrányal fenyegetőzik. Az orosz KGB-sek elbizonytalanodnak. Átadják Barnát a grúz titkosrendőrségnek. A videót elkobozzák. Azzal vádolják, hogy a haditechnikáról készített felvételt. Barna magánkívül kiabál: „Hol van itt haditechnika? Ez egy II. világháborús, elavult hadi múzeum!” Végül a rendőrök a szállodába kísérik. Némán követjük. Két órán át jegyzőkönyvet vesznek fel, és felszólítják, hogy minél előbb hagyja el a várost.

Tbiliszi, 1989. április 11.

A grúz filmstúdió az ellenállás központja. Revaz Chkheidze,³ a híres rendező és a Grúz Filmstúdió tiszteletben álló igazgatója tartja a gyászbeszédet. Az óriási műterem tömve emberekkel. A gyűlés után szobájában megbeszéljük filmtervünket. A drámai események közelebb hoznak bennünket egymáshoz. A téma nagyon aktuális. A film

¹ Kabay Barna, Balázs Béla-díjas filmrendező, érdemes művész.

² Gyöngyössi Imre költő, Balázs Béla-díjas filmrendező, érdemes művész, az MMA Postumus honoris causa címmel kitüntetett tagja.

³ Revaz (Rezo) Chkheidze (1926–2015), Grúzia egyik legjelentősebb filmrendezője, a Kartuli Pilmi Grúz Filmstúdió igazgatója.

az elnyomásról, a történelmi igazságtalanságokról, de mindenekelőtt a túlélésről és a kisebbségek függetlenségi harcáról szól. Chkheidze mindenben támogat bennünket. Megbeszéljük, hogy egy dokumentumfilmmel készítsük elő a forgatókönyvet, és a jövő hónapban visszatérünk.

Zelinográd, 1989. május 28.

Kazahsztán... Végtelen, agyagos sztyeppe, vágató ménesek, napégette, kemény arcok... Hatvan évvel ezelőtt ide száműzték a volgai németek millióit. Sokan az éhség és a fagy áldozatai lettek, mások a kazah pásztorok segítségével éltek túl ezeket az időket. A kazahok ősi vendégszeretettel fogadnak bennünket. Egy ismeretlen, idős asszony előjön „zemljankájából”, földből tapasztott kunyhójából, és kumisszal kínál.

Weihnachtsdorf, 1989. május 29.

Rozdestenka, Weihnachtsdorf. Ahogy a neve is mutatja, sok volgai német család él még ma is itt. 1944-ben, amikor a volgai németeket Sztálin kitelepítette, éjszaka itt tették ki őket a hómezőn. A kazahok lassan előbújtak föld alatti zemljankájukból, és befogadták őket a fagyhalál elől. Karácsony éjjel volt. Ezért hívják a falut a mai napig Weihnachtsdorfnek (Karácsonyfalvának). A kazah párttitkár helyi specialitásokkal kínál minket. Segítőkész. Jól ismeri az itteni embereket. Az ő tanácsára indulunk el Akmolinka fele, ahol a „hazaáruló” férfiak asszonyainak

és különböző osztályellenségeknek a tábora működött 1962-ig. Akkoriban örültek házának nyilvánították a tábort, és sok rabot mint elmebetegét tartottak ott. Az örültek házát csak 1974-ben szüntették meg.

Akmolinka, 1989. június 2.

Akmolinka százhatvan kilométerre fekszik Zelinográdtól. Felejthetetlen, megrendítő kép... Az uniformizált szocialista realista lakótelep közelében apró barakkok, cellák hosszú sora. Az ablakokon, ajtókon még ma is ott a rács. Néhányat disznóólnak használnak. Észrevesszük, hogy az egyik cella ajtaja nyitva van. Alig hiszünk a szemünknek, egy férfi lép ki a barakkból. A sár és szemét között lassan elindulunk feléje. A férfi orosz értelmiségi. Amikor Akmolinkát örültek házának nyilvánították, egy másik táborból fogolyként hozták ide. A tábor felszámolása után továbbra is itt maradt, kivégzett társainak élő mementójaként. A cellában alig látni a legyeket. Az ablakpárkányon orosz ikon. Leülünk a priccsre, és megrendülten hallgatjuk emlékezését. Az égő szemű, különös sugárzású férfi ihlette filmünkben az orosz tudós alakját.

Karaganda, 1989. június 8.

Engedély és kísérelő nélkül sikerül megtalálnunk a kastélyt, amely egykor láger volt. Egy újabb fontos helyszín filmünkben. A föld alatti cellák vasrácsos ablakai felett az omladozó klasszicista kastélyban tartották a tisztek mulatságait. A falakról lassan pereg a vakolat, a korhadt

Részlet
a Száműzöttek
című filmből,
rendező:
Gyöngyössi Imre,
Kabay Barna és
Petényi Katalin,
1991
operatőr:
Jankura Péter

ablakkereteket meg-meglengeti a szél, a pince rozsdás ajtaja előtt a múlt otffelejett tárgyai, az emberi szenvedés relikviái. Hangos kiabálás töri meg a csendet. Kicsapódik az egyik távolabbi melléképület ajtaja, és egy hajdani őr magánkívül ordítva rohan felénk. „Az ilyen újságírókat, mint maguk, Gorbacsovval együtt ide kellene bezárni! Akkor lenne elég idejük, hogy a lágeréletet tanulmányozzák!” Felírja autónk rendszámát, és már el is tűnik biciklijével. Sejtjük, hogy ennek lesz még folytatása. Ahogy megérkezünk Karagandába, a szállodánkban az igazgató és egy civil ruhás rendőr fogad. Szétválasztják a grúz és a magyar forgatócsoport tagjait, és külön szobába vezetnek bennünket. Megkezdődik a kihallgatás: „Kik vagyunk? Mit akarunk? Hogy mertük engedély nélkül az egykori lágert megnézni?” Három órán keresztül véget nem érő kérdések. Érezzük, hogy ettől kezdve szigorúbb lesz az ellenőrzés.

Dschangiskuduk, 1989. június 15.

Weihnachtsdorfban a kazah párttitkár azt tanácsolja, jobb lesz, ha most más környéken dolgozunk. Az ő tanácsára megyünk a dschangiskuduki „mintavárosba”. Annak idején a volgai német deportáltakat úgy telepítették le, hogy egy helységben legfeljebb a lakosság húsz százalékát tegyék ki, így maradjanak örökre kisebbségek. De hogy a szovjet nemzeti politikát a külföldi küldöttségek számára reprezentálni tudják, létrehozta egy úgynevezett mesterséges mintafalut, ahol a lakosság hetven százaléka német. Ennek bizonyítékául a falu közepén levő kultúrházban népviseletes, német nyelvű előadásokat rendeznek. Kíváncsian megyünk a kultúrházba, remélve, hogy talán találunk egy-két szereplőt filmünkhöz, de már a bejáratnál megállítanak bennünket: „Hol van az engedélyük? Mért jöttek, mit akarnak itt?”

Ebben az országban mindenütt kérdések hosszú sorára kell válaszolni. Nagy nehezen végre beengednek, de csak a könyvtárba. Megismerjük Amaliát,⁴ a könyvtár vezetőjét és Petert,⁵ az Alma-Ata-i színház színészét. Meghívják lakásukba. Boldogok, hogy eljöttünk Kazahsztánba. Elmondják, hogy a német pártvezetőség még rosszabb, mint az orosz. Csak a keletnémet küldöttségeknek akarják bizonyítani, hogy a Szovjetunió a németek nemzeti szokásait és jogait tiszteletben tartja. Később Amalia és Peter is játszik a filmünkben.

Dschangiskuduk, 1989. június 18.

A peresztrojka negyedik évében először rendezik meg a különböző német népcsoportok találkozóját. Öregek,

gyerekek érkeznek Kazahsztán távoli falvaiból, rokonok, akik gyakran először találkoznak egymással. Felszabadult, boldog arcok. Ötven év hallgatás után végre együtt énekelhetik a német népdalokat. Ezen az ünnepségen hallunk először olyan családokról, akik annak ellenére, hogy Kazahsztánban már saját házat építettek, és jó barátságban élnek a kazahokkal, mégis visszavágyódnak a Volga mellé, szülőföldjükre. Keresik a házat, ahol születtek, régi templomukat, otthonukat, ahol fiatalságukat töltötték. Az egykor virágzó falvak helyén azonban csak romokat találnak. Mégis ott kezdenek új életet...

Úgy döntünk, hogy ezt minél előbb látnunk kell. De hogyan? Szaratovba nincs repülőjegy, nincs szálloda szoba, és tartózkodási engedélyünk sincs. Grúz kollégáinkat már az ötlet is sokkolja.

Zelinograd, 1989. június 23.

Háromnapos kihallgatás után a KGB végre megadja az engedélyt, hogy Zelinogradból Moszkvába menjünk. De figyelmeztetnek bennünket: Szaratov zárt város, külföldieknek szigorúan tilos a belépés.

Szaratov, 1989. június 26.

Húsz órát utazunk vonattal Szaratovba. Végre meglátjuk a Volgát. A folyó gyönyörű... Olyan széles, hogy alig látjuk a túlsó partot. Az Inturiszt Szállóban csak egyetlen, egyágyas szabad szoba van. Az én nevemre kivesszük a szobát. A többiek éjszaka lassan lopakodnak be, hogy a fáradságos utat kipihenjék. Én az ágyban, a többiek hatan a földön alszanak. A lerobbant Olimpia Szálló valaha látott jobb időket is. Örülünk, hogy legalább nem kell a szabad ég alatt éjszakáznunk.

Szaratov, 1989. június 27.

Másnap első utunk az egykori Katherinenstadtba, a mai Marx városba a Wiedergeburt (Újjászületés) szervezethez vezet. Elmondjuk filmtervünket. Erna,⁶ a német tanárnő, a szervezet egyik vezetője könnyes szemmel ölel meg bennünket: „Hát mégse felejtettek el minket Németországban?” Az estét családjánál töltjük, egy faluban, húsz kilométerre Marxtól. A kert tele van virággal. Saját kezükkel építették házukat. Ünnepi vacsorával várnak: Kartoffeltasche – krumplival töltött ravioli, tejföllel. Húst természetesen sehol sem lehet kapni. Az egész család összegyűlt tiszteletünkre, tizennyolcan ülünk az asztalnál. Erna anyja, Lídia⁷ készítette a vacsorát testvérel, Mariával.⁸ Mindkettőjüket 1941-ben deportálták Kazahsztánba. Lídia traktorvezető lett, Maria a lovakat gondozta. Életük sok

⁴ Amalia Justus könyvtáros.

⁵ Peter Warkentin, az Alma-Ata-i Színház egykori színésze.

⁶ Erna Bock, német nyelvtanár, tanítónő.

⁷ Lídia Bock, egykor deportált, volgai német parasztasszony.

⁸ Maria Reiss-Bock, egykor deportált, volgai német parasztasszony.

szenvedése ellenére derűsek, megőrizték humorukat, felzabadtak. Vacsora után, ahogy felidézük a múltat, egyszerre elmúlik a két öregasszony korábbi harsány jókedve, könnyes szemekkel, sírva vallanak életükről. Sok minden mentek keresztül, de erősek maradtak. Egész életüket együtt töltötték: gyermekkorukat, a deportálást, a száműzetést, és együtt tértek vissza szülőföldjükre. Hasonlóan gondolkoznak, éreznek, ahogy mondani szokás, a két testvér egy test és egy lélek, közben minden apróságon veszekednek. Empátiával éljük át sorsukat. Érezzük, hogy összetartozunk.

Szaratov, 1989. június 28.

Másnap, amikor egy álmatlan éjszaka után reggel újra felkeressük Lídiát és Mariát, kérdésekkel rohamoznak meg bennünket. Mindent akarnak tudni, a szállodáról is. Milyen volt az éjszaka? „Hát, volt, amiből túl sok volt, volt, amiből túl kevés” – válaszolunk diplomatikusan. „Itt mindentől túl kevés van. Miből volt túl sok?” „A poloskából” – feleljük. Egész éjjel csíptek bennünket a poloskák, reggel tele voltunk vörös foltokkal. Első konfliktus a stábnak, mindenki haza akar menni. Kote,⁹ a grúz gyártásvezető egyik szállodából megy a másikba, de sehol sincs hely. Lídia és Maria felajánlják otthonukat: egyszerűen maradjunk náluk. Ősi vendégszeretettel vesznek körül minket. Egyre jobban bíznak bennünk, mi is érezzük, hogy egyre közelebb kerülünk egymáshoz. Közben készítjük jegyzeteinket a forgatókönyvhöz. Lídia – vagy ahogy már mi is, mint unokái szólítják, „Oma” – és Maria mindenre készek, hosszú közös utazásra, hogy együtt filmezhessünk, sőt, még a dialógusokat is megtanulják. Jeleneteket improvizálunk velük. Hihetetlen természetesen maradnak, a kamera nem zavarja őket. Közben kiegészítő felvételeket készítünk az *Ötven év hallgatás* című dokumentumfilmünkhöz, amit még Kazahsztánban kezdtünk forgatni Jankura Péter¹⁰ operatőrrel és ministábnkkal.

Megrendítő találkozások az emberi szenvedéssel. Oma és Maria segíti munkánkat. Az idő sürget: vissza kell mennünk Németországba. Nehéz szívvel búcsúzunk, bár tudjuk, hogy hamarosan visszatérünk. Oma és Maria szeretete kísért bennünket. Sokat tanultunk tőlük, gazdagabb lett életünk.

Németország, Starnberg, 1990/91 telén

A sok élmény inspirációjával dolgozunk Imrével a forgatókönyvön. A hosszas helyszíni előkészítés, az emberi találkozások, a történelmi múlt és a jelen megismerése, a különböző drámai sorsok alakítják történetünket. A meg-

történt eseményekből születik meg a fikció. Megrázó flashback-jelenetek idézik fel a sok szenvedést, igazságtalanságot, erőszakot, kiszolgáltatottságot, amelyek mégsem tudták megtörni a két öregasszony hitét, morális tartását, szülőföldjükhöz való ragaszkodásukat. A filmbeli Mathilde és Mária utazásának, a deportálás során elveszített gyermek keresésének képsoraival egyedülállóan hiteles képet akarunk nyújtani a Szovjetunió jelenéről. Ugyanakkor fontos, hogy a történet drámai vonulatát néhol humoros jelenetekkel törjük meg, ami, ismerve két, idős szereplőnk, nem lesz nehéz.

Írás közben újra eszünkbe jut Rezo Chkheidze grúz stúdióvezető figyelmeztetése, hogy mennyire nehéz a Szovjetunióban filmet készíteni. Ezért két forgatókönyvet írunk: egyet magunknak, a stábnak, a szereplőknek, amiből forgatunk, és egy másikat, amit a különböző szervezetek az engedélyeztetéseknél beadunk. Mindkét forgatókönyvet lefordítatjuk oroszra és grúzra is.

Tbiliszi, 1990. május 6.

Izgottan várjuk a Grúzia Filmstúdió véleményét. Chkheidze lelkesedéssel dicséri a forgatókönyvet, a film nemcsak a volgai németekről, de a grúzokról és más elnyomott kis népekről is szól. Egyetlen változtatást kér, hogy a *Száműzöttek* címet változtassuk meg a *Kék égboltra*. Értetlenül figyelem szavait: „Kedves Kati, *Száműzöttek* címmel sose tudják leforgatni ezt a filmet a Szovjetunióban. *Kék égbolt* – ez senkit nem izgat.” Barna dolgozik a koprodukciós szerződés részletein. A grúzok technikai embereket, gyártási szervezést, buszokat, transzportot adnak, biztosítják a szállást stb. Barna külön kérést csatol a szerződéshez, az egyik teherautó grúz bort hozzon a helyszínekre. Megérezte, hogy a Volga mentén esténként ez a bor még életmentője lesz a stábnak.

Starnberg, 1990. május, június

Bence¹¹ a Westdeutsche Rundfunknál, Kote, a grúz gyártásvezető a helyszíneken intenzíven készíti elő a produkciót. Állandó harcok az engedélyekért, repülőgépjegyek, szállodák, színészek egyeztetése. Felszerelésünk mellett Bence négy bőrönd ajándékot, gyógyszereket, rovarirtókat és négyszáz karton Marlborót is csomagol. Nemrég jött vissza a Szovjetunióból, ahol *Az utolsó volga-német zenetanár* című dokumentumfilmjét forgatta. Biztos benne, hogy ezeknek még nagy hasznát vesszük. „És hogy visszük mindezt be magunkkal?” „A cigarettát forgatási kellékként vezettük fel Barnával az ATA-Carne-ra” – válaszolja.

⁹ Konstantin Kikabidze, grúz gyártásvezető.

¹⁰ Jankura Péter (1946–2009) Balázs Béla-díjas operatőr.

¹¹ Gyöngyössi Bence Balázs Béla-díjas filmrendező, a *Száműzöttek* egyik gyártásvezetője.

Weihnachtsdorf, 1990. július 5.

Az első forgatási nap izgalma... Mathilde (Oma neve a filmben) hetvenötödik születésnapját ünnepli a traktorállomáson. Ragyogó napfény, a stáb jókedvű. Kazahok és volgai németek lelkesedéssel játszanak. A kazah párttitkár mindenkinek segít. A százkilós Omát felsegítik a traktorra, és máris nevetve vezeti az öreg, ócska gépet. Este mindnyájan együtt vacsorázunk az Inturiszt Szállóban: Oma, Maria, Erna, Peter és Richard a volgai német színházból, Annanina Georgieva, a nagyszerű orosz színésznő és a magyar–német–grúz stáb. Csupa különleges étel, még hús is van. Csak Oma és Maria tologatják tányérjukon a húsdarabokat – ők nincsenek ehhez hozzászokva.

A kazah városi vezetők támogatnak bennünket. Segítségükkel sikerült elérnünk, hogy az egész stáb egy szállodában lakik – a szovjet állampolgároknak ugyanis szigorúan tilos külföldiekkel egy szállodában lakniuk. Talán túl kevés a lehallgatókészülékük.

Weihnachtsdorf, 1990. július 22.

Már két hete, hogy itt vagyunk. Minden működik. Úgy élünk együtt, mint egy nagy család. Oma és Maria sohasem fáradt. Csak az étel nem ízlik nekik. Végül szereznek egy elektromos rezsót, és krumplilevest főznek a szállodai szobájukban. A forgatás után gyakran éjszaka is dolgozom. Sokat improvizálunk. Új dialógokat kell írni. Alig marad idő az alváásra. Reggel nyolckor van drehfertig. Hat órákor kopognak a szobám ajtaján. Mi történt? – ugrom ki az ágyból álmosan. Oma áll az ajtó előtt. „Gyere! Kész a krumplileves! Meglátod, milyen jó.” Álmosan próbálok magamhoz térni. Tizenkettő előtt soha, semmit sem eszem. Mégis elindulok Oma szobájába. Kinyitom az ajtót. Imre és Barna sápadtan, szótlanul kanalazza Oma levesét.

Ma felvesszük, ahogy Maria a sztyeppén lovagol. Izgulok. Évek óta nem ült lovon, és túl van már a hetvenen. Féljük, ezért egy orvosnőt kértünk a helyszínre. Ahogy Maria meglátja az orvosnőt, halálosan megsértődik. „Ezt nem képzeltem volna rólatok!” – veti oda nekünk felháborodottan. A következő percben már fenn ül a lován, és egyenes derékkal olyan sebesen vágat a végtelen síkságon, hogy alig tudjuk kameránkkal követni.

Akmolinka, 1990. augusztus 5.

Ma Akmolinkán forgatunk. A „hazaáruló” férfiak asszonyainak egykori táborában keresi a két öregasszony Mathilde a deportáláskor elveszett kisfiát. Vladimir,¹² a kitűnő moszkvai színész játssza a tudóst, aki itt maradt a táborban. Oma, Maria, Vladimir és a stáb némán, a valóság látványától megrendülten várakozik. Péter és a világosítók

a fényviszonyokkal küzdenek. A parányi, sötét cellát sehogy sem lehet a külsővel, a tűző napon közeledő színészekkel összekötni. Valószínű, csak alkonyban tudjuk a jelenetet leforgatni. Naum,¹³ a tehetséges grúz díszlettervező örül, így van még ideje, hogy néhány tárggyal kiegészítse a cella berendezését.

Közben egyre több idegen érkezik, hogy megnézze a filmezést. Rögtön feltűnik nekünk két asszony, akik szemükben gyűlölettel figyelnek bennünket. Hirtelen egy rendőrautó fékez. A helyi kolhozelnök és két rendőr tiltakozik a forgatás ellen. „Mit akarnak itt, ebben a koszban? Miért nem a mi szép belvárosunkat, a Lenin teret filmezik?” Vladimir, az orosz színész szenvedélyesen véd bennünket. „Amit a foglyok csontjaira építettek? Elég volt a hazugságból. Szégyellem magam, hogy mindez az én hazámban megtörténhetett.” Most a besúgó asszonyok kiabálnak: azonnal tűnjünk el erről a helyről. Kote a forgatási engedélyünket lobogtatja. A rendőrök végül hagyják, hogy forgassunk. A besúgóasszonyok a távolból felháborodottan figyelik a történéseket. Néhány helyi parasztasszony együttérzéssel követi a filmezést. A forgatás után behívnak házukba, teával kínálnak. Ők mindent tudnak. Évtizedek óta itt laknak. A tábort annak idején szögesdróttal kerítették be. Szigorúan tilos volt még megközelíteni is. „Hányan haltak itt meg?!” Egy síró idős asszony átölel. „Köszönjük, hogy végre megmutatjátok.”

Zelinograd, 1990. augusztus 25.

Holnap forgatunk utoljára Kazahsztánban. Még ma este be kell csomagolnom, mert a csomagokat egy busz viszi a repülőtérre. Kimerülten próbálok összeszedni a holmit. Sehogy sem fér minden a bőröndbe, könyvek, jegyzetek, sok apró ajándék, kedves emlék, amiket itt kaptam. Kezembe kerül egy papírba tekert, spárgával átkötött csomag. Azt sem tudom, mi van benne. Az egyik grúz asszisztens még hetekkel előbb kért meg, hogy vigyem el a barátjának Budapestre. Mérgelődöm, miért kell mindig, mindent elvállalnom. Barna és Kote lép be a szobámba. Megkérem Kotét, hátha talál valahol helyet a csomagnak. Kote felnyitja, és berohan a vécébe. Rémulten önti a kagylóba a csomag tartalmát: a kábítószeret. Alig tudom felfogni, mekkora szerencsém volt. Ha ezt a csomagot hazatérésemkor megtalálják a vámon, talán még most is egy szibériai börtönben ülök mint kábítószercsempész.

Zelinograd, 1990. augusztus 26.

Forgatás után nagy ünnepléssel búcsúznak tőlünk a helybéliek. Egyik pezsgőt nyitják a másik után. Virágcsokrot kapok. A közös munka során barátságok születtek.

¹² Berkun Vladimir Grigorjevics, orosz színész.

¹³ Naum Fuhrmann, grúz díszlettervező.

Német és kazah munkatársaink együtt kísérnek ki bennünket a repülőtérre. Nehéz a búcsú. Vajon látjuk-e még egymást?

Szaratov, 1990. augusztus 28.

Délután van már, amikor Szaratovban leszáll a gép. Kote, a grúz gyártásvezető sápadtan fogad bennünket a repülőtéren: az összes Inturiszt-szállodafoglalásunkat lemondták. Két napja egyfolytában szállodáról szállodára jár, de szóba sem állnak vele. „Nemkívánatosak vagyunk.” Barna nem veszíti el nyugalmát. Egy bőrönd ajándékkal és néhány karton Marlboróval elindul Kotéval az ismeretlen városba. Biztat bennünket, hogy hamarosan megoldódik minden. Mi, Omával, Mariával, a színészekkel együtt, a hetventagú stábbal és csomagjainkkal letelepszünk a repülőtér előtt. A tegnapi nagy ünneplés után most szótlanul, feszülten várakozunk. Valaki elővesz egy üveg vodkát. Körbejár az üveg. Nem értjük, mi történt, hiszen megvan az engedélyünk Moszkvából. Órák telnek el, mire Barna megérkezik Kotéval. Messziről látjuk rajtuk, hogy jó hírrel jönnek. „Igyekeztek, hogy a sötétedés előtt még szállásunkra érjünk.” Megkönnyebbülten szállunk be grúz buszunkba. Nyugtalanul figyelem, ahogy egyre jobban távolodunk a várostól. Végre megállunk egy magas épület előtt, a bejárat fölött felirat: Katonai szanatórium. Csak később tudjuk meg, hogy Barnaék egyetlen szállodában sem találtak helyet, de végül egy üresen álló katonai szanatórium vezetője megköszönve az ajándékokat, megkönnyörült rajtunk. „Biztos vannak a filmesek között betegek is” – feltételezte jóindulattal, és az egész stábot betegként jelentette be.

Megkapjuk a hetedik emeletet. Mivel azonban a szanatórium jelenleg nem üzemel, még egy teát sem lehet kapni. A lift nem működik, forgatás után az egész felszerelést szegény fiúknak kell felcipelni. A fürdőszobában egy csőből jéghideg víz folyik. De a legnagyobb probléma, hogy a telefon sem működik. Teljesen el vagyunk zárva a külvilágtól. Szerencsére előkerülnek a grúz filmstúdió vörösborosüvegei, amelyek némiképp feledtetik a stábbal viszontagságos érkezésünket.

Marx, 1990. augusztus 29.

Reggel első utunk a Wiedergeburt (Újjászületés) szervezethez vezet. A volgai németek már napok óta tudják, hogy filmet készítenek sorsukról. Egyre többen érkeznek virágcsokrokkal a távoli falvakból is. Elmondjuk filmtervünket. Meghatottan hallgatnak bennünket, és megígérik, hogy mindenben segíteni fognak. Ritkán találkozunk ennyi emberi melegséggel. Érezzük, hogy nem vagyunk egyedül.

Zalutowka, 1990. szeptember 1.

A kitelepítések flashback-jeleneteit eredeti helyszíneken akarjuk forgatni. De a szinte járhatatlan utakon legalább három óráig tart, mire ezeket elérjük. Így csak rövid idő marad a forgatásra. Barna, miközben Kotéval a megoldást keresi, a Volga partján észrevesz egy szárnyashajót. Előkerülnek a Marlborók, néhány ajándék, és máris meg egyezik a hajóskapitánnyal. Hajóval csak egy óra az út.

Zalutowka, 1990. szeptember 2.

A színészekkel és a statisztáló volgai németekkel kora reggel utazunk a Volgán a szárnyashajón. Az idős emberekben felszakadnak az emlékek. Valaki énekelni kezdi a deportálásukról szóló éneket. A parton még ott állnak a házak, ahonnan elhurcolták őket. Megrendítő, síró arcok... Újraélik múltjukat. Nincs bennük gyűlölet, csak vágyakozás a régi Volgai Köztársaság után. Almát, vaját és kenyeret hoznak nekünk. Nem is sejtik, hogy mekkora segítség ez a stábnak. Szaratovban semmit sem lehet kapni. Este, miután felcipeltük a hetedik emeletre a felszerelést, visszanezzük a felvett anyagot. Érezzük, hogy filmünk egyik kulcsjelenetét sikerült felvennünk.

Szaratov, 1990. szeptember 5.

Lassan kialakul a hétköznapi ritmusa. Karcsi,¹⁴ a hangmérnök hajnalban kel, hogy még forgatás előtt a feketepiacon kenyeret és tojást szerezzen. A volgai németektől kaptunk két villanyrezsót. Forgatás után, esténként közösen sütjük a rántottát. Karcsi ma reggel kenyér helyett borítékokat hoz, bélyeggel. Legalább írhatunk a családtagjainknak. A legnehezebb elviselni, hogy teljesen izoláltak vagyunk. Elhatározom, hogy csak később megyek ki a forgatásra. Mamukával¹⁵ a postára megyek, hogy felhívjam gyerekeimet. Még tízszeres díjjal sem tudják behozni Németországot. Hosszú várakozás után eredménytelenül indulok a helyszínre.

Napról napra egyre hidegebb van. A szanatóriumban nincs fűtés. Nagyon fázom. Este Jankura Péter behív a szobájába. El vagyok keseredve, hogy nem tudom elérni Rékát és Bencét. Péter vigasztal. „Igyál egy korty vodkát, az majd segít” – mondja. Igaza van. Egy kis pohár után már úgy érzem, hogy melegebb van. Furcsa hangra leszek figyelmes. Észreveszek az éjjeliszekrényen két, bekapcsolt hajszárítót. Péter elneveti magát: „Látod, én így fűtök.”

Kámenyka, Szaratov, 1990. szeptember 8.

A Volga menti faluban forgatás alatt eltűnik a két magyar világosító.¹⁶ Idegesen keressük őket. Indulás előtt horgászbotokkal és halakkal megrakodva, büszkén érkeznek

¹⁴ Sasvári Károly hangmérnök.

¹⁵ Mamuka Soschiaschvili, grúz–német tolmács.

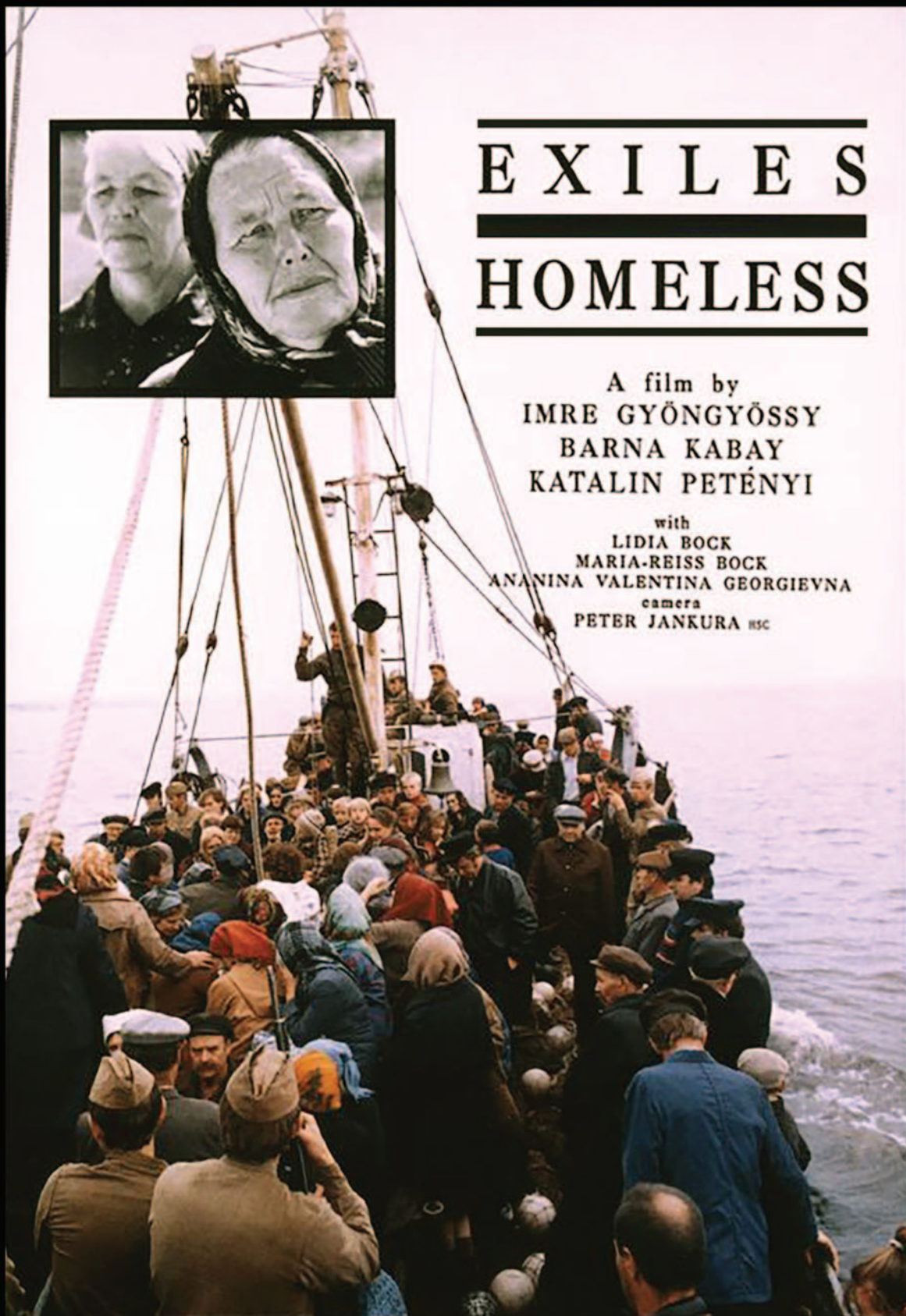
¹⁶ Kürtös Előd fővilágosító, Jánossa Zoltán világosító.

EXILES HOMELESS

A film by
IMRE GYÖNGYÖSSY
BARNA KABAY
KATALIN PETÉNYI

with
LIDIA BOCK
MARIA-REISS BOCK
ANANINA VALENTINA GEORGIEVNA
camera
PETER JANKURA HSC

Satellit Film GmbH - Mozgóképf Innovációs Társulás

A Száműzöttek
című film angol
nyelvű plakátja,
1991
Fotó:
Kabay Barna

meg. Este tizenöt kilowattos világosítólámpák fényében pucolják a halakat. Az egész hetedik emeleti folyosó büzlök a halszagtól. Már majd meghalunk az éhségtől. Éjjel háromkor együtt eszik az egész stáb. A legjobb hal, amit valaha ettem.

Szaratov, 1990. szeptember 12.

Azt mondják, csodák csak a mesékben vannak. Ma reggel, amikor indulás előtt a többiekre vártam, a recepción megszólalt a telefon. A gyezsurnaja, a portársnő izgatottan hadonászva kiabál nekem, hogy jöjjenek, és kezembe nyomja a kagylót. A vonalban Joachim,¹⁷ a Westdeutscher Rundfunk szerkesztőjének hangját hallom. Boldog, hogy végre elért bennünket. Elmondja, hogy hamarosan érkeznek, a *Der Spiegel*, a *Stern*, a *Süddeutsche Zeitung* és más fontos lapok újságíróival közösen. Sajtóértekezletet akarnak tartani a Volga mellett. Ez nem lehet igaz. Kérdésekkel ostromol, hogy vagyunk, hogy megy a munka, már aggódott, hogy semmit nem hallott felőlünk. Megnyugtat. „A gyerekeid jól vannak, beszéltem velük. Mit hozzak? Mire van szükségetek?” Mit is mondjak? „Talán vécepapírt” – válszolok csendben.

Szaratov, 1990. szeptember 13.

A német újságírók látogatása az egész stábnak új erőt ad. De mit kínálnak a sajtóértekezleten? Karcsi néhány Marlboroért pezsgőt szerez a feketepiacon. Oma szid bennünket. „Összevissza kapkodtok. Ilyen magas rangú vendégeket illően kell fogadni. Én fogok főzni.”

Szaratov, 1990. szeptember 18.

Joachim és a négy német újságíró élelmiszersomagokkal érkeznek. Levelet is hoznak Bencétől és Rékától.¹⁸ Oma óriási vacsorát készített. A Kartoffeltasche után még hús is van, máig nem tudom, honnan vette. A stáb és Oma egész családja együtt örül a német vendégeknek. Előkerülnek a grúz vörösborok is. Késő éjszakáig beszélgetünk. Mindenki felszabadult, jókedvű. A kölni, müncheni, hamburgi újságíróknak szokatlan ez a vendégszeretet.

Kamenka, 1990. szeptember 19.

Kora reggel indulunk hajóval a Volgán a stábbal, színészekkel, a volgai németekkel, a filmben statisztáló orosz diákokkal, hogy Kamenkában a film deportálási flashback-jeleneteit forgassuk. A német újságírók fotókat készítenek, a múltból kérdezik az egykor kitelepítetteket. Ahogy Kamenkához közeledünk, a parton szokatlanul nagy csoportra leszünk figyelmesek. Rendőrök és civil ruhás emberek várnak bennünket. Nem akarnak beengedni

a faluba. Imre szenvedélyesen magyaráz nekik. Végül sikerül meggyőzni őket, hogy továbbmenjünk. Kamenka egykor virágzó volgai német falu volt, ahonnan a németeket deportálták. A falu közepén ma is áll a gyönyörű templom – romokban.

A templom előtt újabb rendőrökbe ütközünk. A civil ruhások, szemmel láthatóan a KGB emberei, őrizetbe veszik a német újságírókat. Mindezt azzal indokolják, hogy nincs engedélyük, hogy a faluba belépjenek. Tehetetlenül nézzük, hogy egy kis barakkba zárják őket. Nem engedik, hogy érintkezzünk velük. A nagy izgalom után megpróbálunk végre a forgatáshoz készülődni. Közben egyre több helybéli gyűlik körénk. Megszoktuk, hogy a külső jeleneteknél sok a nézőlő, de ennyi emberre nem számítottunk.

A volgai németek, akik a kitelepítést évtizedekkel ezelőtt már átérték itt, türelmesen várakoznak a felvételre. Az orosz katonákat játszó orosz egyetemista statiszták, akikkel már hetek óta együtt dolgozunk, és jó barátságban vagyunk, feszülten figyelik az eseményeket.

A kamera-team összeépíti a steadicamet. A rendező-asszisztensekkel együtt sietve állítjuk be az első jelenetet, amikor egy magas rangú pártvezető lép oda hozzánk rendőri kísérettel, és agresszíven ránk támad. „Megtiltom önöknek, hogy a jelenetet leforgassák!” Imre fegyelmezetten válaszol: „Önök ehhez nincs joga! Megvan az engedélyünk Moszkvából!” A pártvezető tovább kiabál velünk: „Maguk meghamisítják a történelmet! Annak idején a volgai németek szabad akaratukból mentek Szibériába és Kazahsztánba! Utolsó este a volgai német lányok az orosz katonákkal táncoltak! És az orosz katonáknak nem volt fegyverük!”

Váratlanul egy csoport civil ruhás támadja meg az orosz egyetemistákat, és elveszik fegyvereiket. Imre elveszti nyugalmát. Most már ő is magánkívül kiabál. „Ötven éven keresztül hazudtak! Elég volt!” Hirtelen egy traktor bukkan fel, és egyenesen a statiszták fele indul. Kis híján agyontapossa a volgai németeket és az orosz egyetemistákat. Az utolsó pillanatban tudnak csak elmenekülni. Barna Péternek kiabál: „Felvétel! Mindent vegyél fel, amit ezek csinálnak!” Egy rendőr erőszakkal próbálja Péter kezéből kicsavarni a kamerát. Mindannyian a kamerát védjük. Barna kétségbeesetten, magánkívül oroszul kiabál: „Peresztrojka! Szvabodna!” Imre és Barna elhatározza, hogy fegyverek nélkül mégis felvesszük a jelenetet. Közben észrevesszük, hogy a KGB-sek egy autóból videóval filmeznek minket. Péter feléjük fordítja a kamerát, hogy felvegye a drámai pillanatokat. Tudjuk, hogy a KGB egyedül attól fél, nehogy megörökítsék őket.

¹⁷ Joachim von Mengershausen, a Westdeutsche Rundfunk szerkesztője.

¹⁸ Petényi Katalin és Gyöngyössy Imre gyermekei.

Egyre nagyobb a felfordulás. A helyi erők előre megszerveztek mindent. A faluban húst hónapok óta senki sem látott. Most bejelentették, hogy a forgatás napján hússzállítmány érkezik a faluba. És valóban, a hentesüzlet kirakatában kolbászok lógnak. A húsért sorban állók egyre nagyobb gyűlölettel figyelnek bennünket. Felbujtották őket ellenünk. Növekszik a lincshangulat. Barna a letartóztatott német újságírók barakkjához rohan. Feltépi az ajtót, és kirángatja Misit,¹⁹ a *Stern* fotóriporterét. „Nem tudjátok, hogy mi történik a téren? Ezt meg kell örökötened!” Misi rutinosan kattogatja fényképezőgépét. Egy idős házaspár lép oda hozzánk. A férfi németül súgja fülünkbe: „Ebben a faluban a feleséggel mi vagyunk az utolsó volgai németek. Mielőtt besötétedik, el kell innen menniük. Itt minden megtörténhet!” Észre sem vettük, hogy közben besötétedett. A rendőrök végre kiengedik a barakkból a német újságírókat. Szótlanul ülünk egymás mellett a kisbuszban. Így végződött a Volga-parti sajtótájékoztatónk. De az újságíróknak van miről tudósítaniuk.

Szaratov, 1990. szeptember 20.

7 óra – Joachimot és a német újságírókat kiutasították a Szovjetunióból. A közösen átélt események mindannyiunkban elevenek. Indul a gépük. Némán öleljük át egymást.

8 óra – Borisz, a szaratovi gépkocsivezetőnk kopog az ajtónkon. Sajnálja, de nem dolgozhat tovább velünk. Nagyon tisztel bennünket, és magánemberként szívesen segít.

9 óra – Kote, a grúz felvételvező sápadtan lép be a szobába. Az összes orosz munkatársunkat leváltották. Új sofőrt kapunk. Vigyáznunk kell. Az autóban mindent lehallgatnak.

10 óra – A Katonai szanatórium igazgatója közli velünk, hogy nem maradhatunk tovább a szállásunkon. Már kora reggel berendelték a pártirodába, és felelősségre vonták, amiért beengedett bennünket a szanatóriumba.

11 óra – Ernát, filmünk egyik főszereplőjét, aki civilben német tanár, megfenyegetik, hogy elveszíti az állását.

12 óra – A szaratovi pártbizottságban kihallgatnak bennünket. Azzal vádolnak, hogy szítjuk az ellentétet a volgai németek és az oroszok között, és hogy meghamisítjuk a történelmet. Tekintetem megakad az asztalon fekvő forgatókönyvön, nem az, amelyet a hatóságoknak beadtunk, hanem amiből forgattunk. Most már minden világos. De ki adhatta ezt oda nekik?

Nézem a pártvezető ellenséges arcát. Rékára, a lányomra gondolok. Ma van a huszadik születésnapja. És még fel se tudjuk hívni telefonon... A pártvezető közli az ítéletet:

holnap reggel el kell hagynunk Szaratovot. Ahogy kilépünk a kihallgatóteremből, a folyosó végén ott látjuk várakozni statisztáló orosz egyetemistáinkat. Őket is kihallgatják. Miattunk. A filmünk miatt. Kétségbeesett tekintetünk találkozik az övékével. De Nikolaj, az intelligens orvostanhallgató elmosolyodik, biztatóan int felénk.

Kiégett templomnál, Szaratov közelében, 1990. szeptember 21.

Kora reggel izgatottan pakolunk a buszba. Előző nap be kellett jelentenünk a pontos útvonalat, amelyen elhagyjuk Szaratovot. Hiányzik azonban még egy fontos jelenet a romtemplomban. Buszunkkal letérünk a kijelölt útvonalról, az ellenkező irányba, egy másik romtemplom felé. Ezt a jelenetet később akartuk forgatni. Nincs még meg az orosz egyetemista szövege. Miközben a busz óriásikat döccen a földúton, a térdemen, kapkodva írom a dialógust. Amikor megérkezünk a romtemplomhoz, már ott várnak a volgai németek és az egyetemisták: kezükben egy-egy szál fehér őszirózsával. A gyártás titokban mindent megszervezett. De sietnünk kell a felvétellel, nehogy egy újabb feljelentés miatt itt találjanak bennünket.

Pillanatok alatt összeáll a kép. Két kamerával forgatunk. A fiatalok egymás után teszik le az emlékezet szimbolikus virágait az egykori romos oltárra, miközben az orosz egyetemista az új monológot mondja: „A vérontás és erőszak ellen jöttünk össze, oroszok, magyarok, grúzok, németek... Legyen ez a templom az emlékezet temploma, hogy a tömeggyilkosságok soha többé ne ismétlődjenek meg, és szabadon, emelt fővel tudjunk a következő századdal szembenézni.” Ilyen gyorsan még sohasem forgattunk. A búcsú fájdalmas. Az együtt töltött idő alatt sok barátság született. A volgai németek és az egyetemisták visszatérnek Szaratovba.

Szaratovból Szaranszkba, 1990. szeptember 21., éjjel Mi, a szűk stáb, Oma és Maria elindulunk a Tajgán a rettegett mordvai börtönök felé. Seholy település, seholy egy ember. Véget nem érő éjszakai utazás. A busz vezetője szemünk előtt cseréli a lehallgatókazettákat. Kiszolgáltattottan ülünk egymás mellett. Körbejár a vodkásüveg. Éjfél után érkezünk meg Potymába. Az őrtornyok világító lámpái élesen vágják a szemünkbe. Félelmetes látvány: huszonnégy, szögesdróttal bekerített börtön egymás mellett. Mintha egy KZ-film helyszínét látnánk.

Potyma, 1990. szeptember 22.

Esik az eső. Itt nincsenek színek. Minden szürke. Itt csak örök és rabok élnek. A börtönparancsnok udvariasan, régi

¹⁹ Moldvay Mihály, a *Stern* fotóriportere.

ismerősként fogad bennünket. Bence járt már nála a film előkészítése kapcsán. Teát kínál, és beszélgetni kezd a mordvai, magyar, finnugor népről, a közös nyelvcsaládról. Etimológiailag elemezzük a két nyelv ősi szavait. A börtönparancsnok megígéri, hogy ő is, az örök is mindenben segíteni fognak. Csak előtte adjuk oda a forgatandó jelenet szövegét. Körbevezet minket a különböző börtönökben, közben mesél. „Sok német, orosz, magyar raboskodott itt. Az utolsó politikai fogoly 1987-ben szabadult. Most már csak közbüntényesek vannak itt.” Kattannak a vasrácsok. Némán követjük a parancsnokot a szűk folyosókon. Apokaliptikus képek. Egy újabb börtönépület előtt megállunk. Ide nem léphetünk be, ez a külföldiek számára készült börtön. Imre Barnának sűgja: „Itt is működik az Inturiszt. Remélem van még pár karton Marlboród, ha bekerülnénk...”

Potyma, 1990. október 3.

A stáb csomagol. Nekem még Karcsival, a hangmérnökkel fel kell vennem Oma búcsúlevelét csak hangban. Már negyedik órája ülünk a mikrofon előtt, de Oma, aki a legnehezebb jeleneteket is könnyedén leforgatta, egyre rosszabb lesz. Nem értem, mi a problémája ezzel a szöveggel: „Csak ne lennék olyan kövér, nehezemre esik a lehajlás”. Hirtelen a sarokba hajítja a forgatókönyvet. Fellázad. „Tényleg úgy gondolsz, hogy kövér vagyok? Neked kellene többet enned! Hallom, ahogy zörögnek a csontjaid!” Oma százöt kiló. Kihúszom a mondatot. Újra régi a barátság.

Kora délután előállnak az autók. Mindenki indul haza: a stáb Grúziába, Magyarországra és Németországba, Oma és Maria vissza a Volgához. Oma és Maria sír. Átöleljük egymást. Vigasztaljuk őket: „Csak rövid időre búcsúzunk. Két hónap múlva visszajövünk, újra látjuk egymást.”

Németország, Starnberg – tíz hét a vágószobában

Potyma, 1990. december 2.

Ismét órákon át utazunk buszunkban Moszkvából Potyma felé, a téli flashback-jelenetek forgatására. Hóval borított, végtelen, egyhangú síkság. A börtönvidékhez közeledve már nincs betonút. A busz csúszkál a jeges földúton. Lépésben haladunk. Az őrtornyokon jégcsapok lógnak. Az orosz tél egyformán kemény raboknak és öröknek.

Potyma, 1990. december 3.

Rossz hírek. Úgy látszik, valaki nem akarja, hogy forgassunk. Az Alma-Ata-i színházigazgató megtiltotta az ott játszó volgai német színészeinknek, hogy részt vegyenek a filmben. Már régebb óta tudjuk, hogy a KGB régi embere. Délután a börtönparancsnok-helyettes közli velünk, hogy Moszkvában visszavonták a forgatási engedélyünket. Nem adjuk fel ilyen könnyen. Meg kell osztani erőnket. Imrével és néhány stábtaggal Potymán maradok, hogy előkészítsük a felvételeket. Barna Andrással²⁰ visszautazik busszal Moszkvába, hogy a Belügyminisztériumban felkeressék az illetékes előadót, aki telefonon megígérte: hamarosan minden megoldódik.

Moszkva, 1990. december 4.

Az illetékes előadó, ígérete ellenére, megtagadja a találkozást. Helyettese közli, hogy egy új írásbeli kérvényt kell beadni. „Ez csak formaság” – mondja megnyugtatóan. „Pár napot kell csak várni.” Rossz jel: nem fogadja el az ajándék whiskey-t.

Potyma, 1990. december 6.

Moszkvával és Alma-Atával megszakadt a telefon-összeköttetésünk. Egyre nyilvánvalóbb az ellenállás a filmmel kapcsolatban. Bencének sikerül Budapestről összehozni egy telefonbeszélgetést Barnával Moszkvában és velünk Potymán. Alig halljuk egymás hangját, mindenütt zavarják a vonalat. Elkezeredetten vesszük tudomásul, hogy senki sem tudott semmit elérni.

Potyma, 1990. december 7.

A Belügyminisztérium illetékes tisztje hivatalosan közli velünk, hogy minden eddigi engedélyünket visszavonták. Új engedélykérelmeket kell beadnunk, és majd a megfelelő időben kapunk rá választ. Barnának nincs más lehetősége, mint hogy Moszkvából visszaküldi a buszt a Potymában várakozó stábért.

Közben beállt az orosz tél. A tükörsimára fagyott utakon a busz nem tudja megközelíteni Potymát. Öt kilométert gyalogolunk a mínusz húsz fokban az országúton a ránk váró buszhoz. Miközben a hóbuckák között bukdácsolunk, érezzük: nemcsak az utak fagytak be, hanem az egész peresztrojka.

²⁰ Gerő András a film orosz tolmácsa, fotósa és rendezőasszisztense.